

Спадчына Вільнюса і культурныя правы: інстытуцыянальны і акадэмічны кантэкст

Аліна Калачова

Канцэпцыя культурных правоў істотна эвалюцыянавала з моманту яе першапачатковай фармулёўкі ва Усеагульнай дэкларацыі правоў чалавека 1948 года. З базавага права на ўдзел у культурным жыцці яна трансфармавалася ў складаную сістэму, што ахоплівае захаванне і развіццё культурнай спадчыны, грамадскі ўдзел і культурную ідэнтычнасць. Гэта эвалюцыя асабліва заўважная ў гарадах з багатай гістарычнай спадчынай, дзе рэалізацыя культурных правоў сутыкаецца як з магчымасцямі, так і з выклікамі. На прыкладзе Вільнюса з яго разнастайным культурным ландшафтам і шматслойнай гісторыяй выдатна відаць, як культурныя правы рэалізуюцца праз розныя грамадскія ініцыятывы і праекты.

Даследаванне «Спадчына Вільнюса як прастора для імплементацыі культурных правоў», якое правяла каманда студэнтаў ЕГУ ў 2024 годзе, прысвечана праблеме рэалізацыі культурных правоў грамадзянамі праз прызму дзейнасці дзевяці лакальных арганізацый і грамадскіх ініцыятыў (і дапоўнена адным прыкладам з Каўнаса). Вывучаючы розныя аспекты грамадскага ўдзелу ў культурнай спадчыне, даследчыкі вывучалі, як могуць рэалізоўвацца культурныя правы.

Universal Declaration of Human Rights → [1]

International Covenant on Civil and Political Rights → [2]

The Venice Charter, 1964 → [3]

Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage, 1972 → [4]

Культурныя правы і культурная спадчына: нарматыўны кантэкст

«Кожны чалавек мае права вольна ўдзельнічаць у культурным жыцці грамадства» [1], сцвярджае 27-ы артыкул прынятай у 1948 годзе Усеагульнай дэкларацыі правоў чалавека. Гэта норма атрымала развіццё ў прынятым амаль праз дваццаць гадоў Міжнародным пакце аб грамадзянскіх і палітычных правах [2]. Там прыгадваецца права на самавызначэнне, на забеспячэнне культурнага развіцця, выкарыстанне сваёй культуры і ўдзел у культурным жыцці.

Міжнародныя дакументы тых гадоў апісваюць спадчыну выключна як матэрыяльны здабытак. Напрыклад, Венецыянская хартыя 1964 года [3] акрэслівае прыныцыпы клопату пра архітэктурныя аб'екты, а Канвенцыя аб захаванні Сусветнай культурнай і прыроднай спадчыны 1972 года [4] закладае міжнародную сістэму апекавання адзінкавымі манументамі, групамі будынкаў і гістарычнымі мясцінамі.

← Крайніца культурна-асветніцкага аддзела палатца Сапегай Лайра Місюнайце (Laurina Mišuniaitė) расказвае пра гістарычныя і культурныя асаблівасці будынку. Фота Аліны Калачовай

Нельга сказаць, што ў той перыяд супрацоўнікі інстытуцый, якія займаюцца культурнай спадчынай, не разумелі яе сацыяльнай каштоўнасці і не зважалі на ўмовы рэалізацыі культурных правоў. Напрыклад, Нацыянальны камітэт ІКАМОС Аўстраліі ў 1979 годзе, прымаючы Хартыю Бурры, зрабіў адну з першых спробаў адаптаваць Венецыянскую хартыю пад спецыфічныя мясцовыя патрэбы, забяспечыўшы ўдзел супольнасцей спадчыны (тады іх яшчэ так не называлі, гэтая канцэпцыя з'яўляецца пазней) у кіраванні ёй [5].

Усё часцей у абмеркаваннях спадчыны стала ўздымацца тэма культурнай разнастайнасці, што забяспечыла магчымасць шырэйшага трактавання спадчыны. Так, шматлікія дыскусіі з важнымі прамежкавымі вынікамі ў 1989 [6], 1993 [7] і 1997 гадах [8] прывялі да прыняцця напачатку XXI стагоддзя Канвенцыі па захаванні нематэрыяльнай спадчыны [9], дзе паняцце спадчыны ўпершыню ўключыла ў сябе моцны грамадскі кампанент: нематэрыяльная спадчына наогул не існуе ў адрыве ад носьбітаў. З гэтага часу супольнасці, групы і нават асобныя таленавітыя творцы самі сталі вырашаць, што яны лічаць спадчынай [10].

Наступныя дакументы ўжо не проста акцэнтуюць важнасць культурнай спадчыны для грамадства, але і апісваюць канкрэтную ролю супольнасцей:

- Рамачная канвенцыя Рады Еўропы аб значэнні культурнай спадчыны для грамадства, або Канвенцыя Фару (2005) [11], апісвае культурную спадчыну як «групу рэсурсаў з мінулага, якія людзі ідэнтыфікуюць як адлюстраванне і выражэнне сваіх каштоўнасцяў, вераванняў, ведаў ды традыцый і якія пастаянна развіваюцца». Там жа ўпершыню з'яўляецца фармулёўка «супольнасць спадчыны» (heritage community), што «складаецца з людзей, якія цэняць пэўныя аспекты культурнай спадчыны і хочуць у межах грамадскай дзейнасці падтрымліваць і перадаваць іх будучым пакаленням»;
- Дэкларацыя ААН аб правах карэннага насельніцтва (2007) [12] падкрэслівае, што варыятыўнасць гістарычных і культурных досведаў павінна быць прынятая пад увагу, а яе захаванне і рэпрэзентацыя павінны быць забяспечаныя дзяржавай;
- Рэкамендацыі ЮНЭСКО па гістарычных урбаністычных ландшафтах (2011) [13] замацоўваюць разнастайнасць гістарычных напластаванняў. У шырокім сэнсе гэта ўключае не толькі рэльеф, гідралогію ці прыродныя асаблівасці, але і сацыяльныя, культурныя практыкі і каштоўнасці, эканамічныя працэсы і нематэрыяльныя аспекты спадчыны.

У 2014 годзе Савет Еўрапейскага Саюза прымае дакумент пад назвай «Высновы аб культурнай спадчыне як стратэгічным рэсурсе для ўстойлівай Еўропы» [14], які ізноў звярнуў увагу на фармулёўкі з Канвенцыі Фару аб тым, што спадчына бярэ пачатак ва ўзаемадзеянні паміж людзьмі і мясцінамі ў часе, а таксама што спадчына па сваёй прыродзе пастаянна развіваецца.

Тым не менш, нягледзячы на фармальную прагрэсіўнасць, гэтыя норматворчыя намаганні сутыкаюцца з крытыкай. Па-першае, усе

Застаецца крытыкаванай за эксперта-арыентаваны падыход (Authorised Heritage Discourse) — гл. Waterton/Smith/Campbell → [5]

Recommendation on the Safeguarding of Traditional Culture and Folklore → [7] Living Human Treasures Programme → [7]

→ [6]

Proclamation of Masterpieces of the Oral and Intangible Heritage of Humanity

→ [8]

Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage

→ [9]

Sanetra-Szeliga /Jagodźńska → [10]

Council of Europe Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society

→ [11]

Declaration on the Rights of Indigenous Peoples

→ [12]

Recommendation on the Historic Urban Landscape

→ [13]

Conclusions on Cultural Heritage as a Strategic Resource for a Sustainable Europe

→ [14]

Ashley/Frank → [15]

Recommendation of the Committee of Ministers to member States on the European Cultural Heritage Strategy for the 21st century

→ [16]

пералічаныя дакументы створаныя інстытуцыямі, якія працавалі і працягваюць працаваць у рамках мадэлі, заснаванай на прымаце экспертных ведаў. Такі падыход усталёўвае вертыкальныя адносіны зверху-ўніз (top-down), у якіх эксперты «трансляюць» значэнні ды каштоўнасці культурнай спадчыны, а таксама вызначаюць хто з'яўляецца часткай супольнасці спадчыны. Якое месца тут займаюць самі супольнасці? Ці сапраўды іх меркаванне ўплывае на прыняцце рашэнняў? [15]

Па-другое, апісанне разнастайнасці грамадскіх праектаў праз дыхатамію падыходаў зверху-ўніз (*top-down*) і знізу-ўверх (*bottom-up*) празмерна спрашчае нюансы самых разнастайных працэсаў рэалізацыі культурных праектаў [16]. Што мае большае значэнне, дык гэта сутнасць узаемадзеяння розных актараў спадчыны.

Акрэсленыя пытанні хвалююць не толькі ўніверсітэцкіх даследчыкаў, але і саміх экспертаў. Напрыклад, Рэкамендацыі Савета Еўропы па Стратэгіі еўрапейскай культурнай спадчыны на XXI стагоддзе падкрэсліваюць неабходнасць удзелу розных актараў і сінэргіі паміж імі, кажуць пра важнасць уключэння ў кіраванне спадчынай не толькі дзяржаўных органаў і прафесіяналаў, але і недзяржаўных арганізацый, валанцёрскага сектара і грамадскай супольнасці, бо менавіта на ўзроўні мясцовага кіравання і адбываецца штодзённы клопат пра культурную спадчыну [16].

Грамадскі ўдзел і спадчына: тэарэтычны кантэкст

Ідэя значнасці супольнасцей спадчыны была сфармуляваная ўсяго толькі два дзесяцігоддзі таму. Пры гэтым аб'ём назапашаных праблем дае падставы думаць пра пэўны разрыў паміж тэорыяй і практыкай.

Сітуацыя ўскладняецца яшчэ больш, калі ўзяць пад увагу шматслойнасць досведаў культурнай спадчыны. Справа не толькі ў прыняцці шматгалосасці думак і каштоўнасцей ці разнастайнасці тыпаў спадчыны, але і ў тым, што заходнія ідэі ў кіраванні ёй рэгулярна сутыкаюцца з рэгіянальнымі практыкамі і нормамаі.

Пры гэтым крытыка традыцыйнага эксперта-арыентаванага разумення культурнай спадчыны палягае ў тым, што эксперты ў ім заўсёды граюць прывеліяваную ролю. Часта яны яшчэ і прадстаўляюць дзяржаўныя структуры. У такой мадэлі супольнасці спадчыны вызначаюцца як пасіўныя атрымальнікі інфармацыі і правіл [19]. Адсюль пытанне: супольнасці спадчыны дзейнічаюць пераважна ў сваіх інтарэсах і зыходзячы са сваіх каштоўнасцей – ці яны вымушаныя дзейнічаць у адпаведнасці з заданымі межамаі міжнародных экспертных падыходаў?

Smith → [17]

Паўло Фрэйра, бразільскі філосаф і выкладчык, у сваёй знакамітай «Педагогіцы прыгнечаных» піша, што паводзіны прыгнечаных – гэта «прадпісаныя паводзіны людзей, якія прытрымліваюцца рэкамендацый прыгнятальнікаў. Прыгнечаны, унутрана ўвасобіўшы вобраз прыгнятальніка і пераняўшы яго прынцыпы, баіцца

свабоды» [18]. Згодна з гэтымі разважаннямі, прыгнечаныя мусяць граць ключавую ролю ў сваім вызваленні, а менавіта – браць на сябе адказнасць і аўтаномію дзейнічаць адносна сваіх каштоўнасцей і патрэб.

І калі ўсё ж чакаецца, што супольнасці спадчыны маюць удзельнічаць у працэсах кіравання ёй нароўні з экспертамі, то як гэта можа выглядаць? Часта атрымліваецца, што ўдзел супольнасцей разумеецца як магчымасць выбару імі дзеянняў з пэўнай колькасці прадбачаных экспертамі варыянтаў, а ўсё, што апынулася па-за фармальнымі дакументамі, нават не можа прымацца да ўвагі [19]. А калі дапусціць думку, што шматлікія практыкі ўзаемадзеяння супольнасцей са спадчынай не ўкладаюцца ў сфармуляваныя міжнародныя дакументы, колькі яшчэ ідэй і падыходаў застаюцца нябачнымі [20]? Якім жа чынам мы маем выбудоўваць абмеркаванне спадчыны, каб адысці ад дыхатаміі «эксперт – мясцовы жыхар», дамагчыся замест гэтага рэпрэзентацыі ўсёй разнастайнасці актараў, нюансаў і патрэбаў? І ці трэба гэта?

Адно з вымярэнняў, якое можа дапамагчы вызначаць, называць і замацоўваць разнастайную дзейнасць розных актараў – гэта грамадская актыўнасць. Грамадская актыўнасць можа вызначацца як індывідуальныя ці калектыўныя дзеянні, накіраваныя на выяўленне і вырашэнне праблем, што выклікаюць грамадскую цікавасць, на паляпшэнне ўмоў для іншых або дапамогу ў фарміраванні будучыні супольнасці [21].

Гэта вызначэнне належыць амерыканскім экспертам Рычарду Адлеру і Джудзі Гоггін і паходзіць з шырока цытаванага артыкула «Што мы маем на ўвазе пад грамадскай актыўнасцю?». Аўтары параўналі розныя вызначэнні і заўважылі, што грамадскі ўдзел можа мець розныя формы і падкрэсліваць розныя аспекты. Напрыклад, грамадскі ўдзел, грамадскую актыўнасць можна вызначыць як службу на карысць сваёй супольнасці (community service), як калектыўную актыўнасць (collective action), як палітычную актыўнасць (political involvement) або як сацыяльныя змены (social change). Аўтары прапанавалі схему кантынуума грамадскага ўдзелу, праз якую можна ацаніць тую ці іншую форму актыўнасці, прыдатную і для сферы культурнай спадчыны.

Freire → [18]

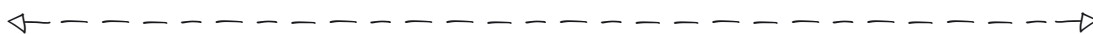
Häyrynen → [19]

Можна знаёміцца з разважаннямі, якія змяшчаюць у сабе гэтую думку, у кнізе Graham/Ashworth/Tunbridge → [20]

Adler/Goggins → [21]

Нефармальнае / Прыватнае
Індывідуальная актыўнасць

Фармальнае / Публічнае
Калектыўная актыўнасць

Супольныя актыўнасці (Community Activities)	Дапамога сусед_цы	Ахвяраванні на дабрачыннасць	Удзел у жыцці тэматычных суполак	Выпадковае ці эпизодычнае валанцёрства	Устойлівая інтэнсіўная актыўнасць
Палітычныя актыўнасці (Political Activities)	Удзел у палітычных дыскусіях з сябрамі	Галасаванне	Адвакацыя палітыкі	Актыўны ўдзел у палітычнай суполцы	Кіраванне публічнай арганізацыяй

Актыўны грамадскі ўдзел дазваляе супольнасцям лепш адстойваць і абараняць свае культурныя правы. Гэта сувязь асабліва заўважная ў сітуацыях, калі дзеянні пэўных супольнасцей спадчыны служаць не толькі ўзмацненню культурнай ідэнтычнасці, але і спрыяюць вырашэнню праблем.

Міждысцыплінарны погляд на культурныя ініцыятывы дапамагае комплексна паглядзець на выклікі і магчымасці для развіцця, а дзейнасць асобных арганізацый можна прааналізаваць, як мінімум, адносна мэтаў і формаў удзелу; знайсці падобнае, заўважыць розніцу і памарыць пра магчымасці падтрымкі той ці іншай ініцыятывы.

Усё гэта можна адаптаваць для Беларускай культурнай прасторы, калі прыйдзе час

Вільнюс, яго жыхары і спадчына

У апісаным інтэлектуальным кантэксце і з'явілася калектыўнае даследаванне студэнтак і студэнтаў Еўрапейскага гуманітарнага ўніверсітэта «Спадчына Вільнюса як прастора для імплементацыі культурных правоў», мэта якога – раскрыццё і апісанне найбольш яскравых і сучасных праектаў у сферы культуры і спадчыны, якія цалкам ці часткова працуюць з тэмай культурных правоў жыхароў Вільнюса і штурхаюць да разважанняў па гэтай складанай тэме.

Зыходзячы з гіпотэзы, што рэчаіснасць багацейшая за вынікі ўжо апублікаваных тэарэтычных рэфлексій і што няма агульных заканамернасцей культурнага жыцця для ўсіх рэгіёнаў планеты, мы адразу звярнуліся да вывучэння лакальных прыкладаў. Такім чынам, наша калектыўнае даследаванне вывучае працу дзевяці ініцыятыў і інстытуцый у Вільнюсе і адной у Каўнасе і раскрывае не толькі паспяховасць лакальных праектаў у культурнай сферы, але і праблемы, якія пакуль застаюцца невырашальнымі.

Абраныя ініцыятывы і інстытуцыі раскіданыя па ўсім горадзе: драўляны Шніпішкес, зялёны Антакальніс, мастацкі Ужупіс, трохі аддалены, але не менш перспектыўны раён Новай Вільні. Таксама было здзейснена тэматычнае падарожжа ў Каўнас.

У гэтым выпуску альманаха апублікаваныя дзесяць апісанняў таго, што мы ўбачылі і што абмяркоўвалі. Мы распавядаем гісторыі праектаў і арганізацый, ініцыятары якіх маюць аўтаномію вырашаць, што ім варта рабіць, якім чынам і для каго. Гэтыя арганізацыі маюць рознае паходжанне, працуюць дзеля розных мэтаў, з рознымі аўдыторыямі і ў розных умовах. Але ўсе яны на тым ці іншым узроўні ўвасабляюць спробы імплементацыі культурных правоў, якія можна адаптаваць для беларускай культурнай прасторы, калі прыйдзе час.

*Шніпішкес
Антакальніс
Ужупіс
раён Новай Вільні
падарожжа ў Каўнас*

Даследчая група студэнтак і студэнтаў падчас візіту ў Музей драўлянага гарадскога дойлідства. Фота Аліны Калачовай

Апісанья кейсы прысвечаныя розным шляхам рэалізацыі культурных правоў: праз інтэрпрэтацыю спадчыны на карысць мясцовай супольнасці (Šančio Bendruomenė); праз стварэнне інклюзіўнай прасторы для мастакоў-мігрантаў, дзе з'яўляецца больш месца на ўдзел у культурным жыцці (Menų agentūra «Artscape»); праз актуалізацыю спадчыны не самых прыкметных раёнаў, дзякуючы чаму ў жыхароў развіваецца пачуццё прыналежнасці і сувязі з месцам (Gatvės gyvos); праз пошук практычных формаў аховы і развіцця месца ў пастаянным дыялогу паміж жыхарамі і экспертамі (Laimikis) і гэтак далей. Усе яны дэманструюць, што паспяхова рэалізацыя культурных правоў залежыць ад аўтаноміі мясцовых актараў, а таксама патрабуе балансу паміж экспертнымі ведамі і магчымасцямі, патрэбамі супольнасцей спадчыны.

Якім чынам можна ўспрымаць гэтыя матэрыялы? Як мапу для практычнага выкарыстання. Фармат выкарыстання можа быць розным: ад наведвання апісаных мясцін і культурных арганізацый да пашырэння спісу ініцыятыў і працягу створаных намі гісторый.

Выкарыстаная літаратура

- [1] United Nations. *Universal Declaration of Human Rights*. 1948. Accessed January 2, 2025. <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights>.
- [2] United Nations. *International Covenant on Civil and Political Rights*. 1966. Accessed December 2, 2024. <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-civil-and-political-rights>[3] ICOMOS. *International Charter for the Conservation and Restoration of Monuments and Sites (The Venice Charter)*. 1964 // <https://www.icomos.org/en/participer/179-articles-en-francais/ressources/charters-and-standards/157-thevenice-charter>.
- [3] ICOMOS. *International Charter for the Conservation and Restoration of Monuments and Sites (The Venice Charter)*. 1964. Accessed December 2, 2024. <https://www.icomos.org/en/participer/179-articles-en-francais/ressources/charters-and-standards/157-thevenice-charter>.
- [4] UNESCO. *Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage*. 1972. Accessed December 2, 2024. <https://whc.unesco.org/en/conventiontext/>.
- [5] Waterton, Emma, Laurajane Smith, and Gary Campbell. "The Utility of Discourse Analysis to Heritage Studies: The Burra Charter and Social Inclusion." *International Journal of Heritage Studies* 12, no. 4 (2006): 339–355. <https://doi.org/10.1080/13527250600727000>.
- [6] UNESCO. *Recommendation on the Safeguarding of Traditional Culture and Folklore*. 1989. Accessed December 2, 2024. <https://www.unesco.org/en/legal-affairs/recommendation-safeguarding-traditional-culture-and-folklore>.
- [7] UNESCO. *Living Human Treasures Programme*. 1993. Accessed December 2, 2024. <https://ich.unesco.org/en/living-human-treasures>.
- [8] UNESCO. *Proclamation of Masterpieces of the Oral and Intangible Heritage of Humanity*. 1997. Accessed December 2, 2024. <https://ich.unesco.org/en/1982-2000-00309>.
- [9] UNESCO. *Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage*. 2003. Accessed January 2, 2025. <https://ich.unesco.org/en/convention>.
- [10] Sanetra-Szeliga, Joanna, and Katarzyna Jagodzińska. "The Socio-Economic Impact of Cultural Heritage: Theoretical Aspects." In *The Power of Heritage: Socio-Economic Examples from Central Europe*, edited by Joanna Sanetra-Szeliga and Katarzyna Jagodzińska, 14–69. Krakow: International Cultural Centre, 2017.
- [11] Council of Europe. *Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society*. 2005. Accessed December 2, 2024. <https://rm.coe.int/1680083746>.
- [12] United Nations. *Declaration on the Rights of Indigenous Peoples*. 2007. Accessed December 2, 2024. https://www.un.org/development/desa/indigenouspeoples/wp-content/uploads/sites/19/2018/11/UNDRIP_E_web.pdf.
- [13] UNESCO. *Recommendation on the Historic Urban Landscape*. 2011. Accessed December 2, 2024. <https://whc.unesco.org/en/hul/>.
- [14] Council of the European Union. *Conclusions on Cultural Heritage as a Strategic Resource for a Sustainable Europe*. 2014. Accessed December 2, 2024. https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/educ/142705.pdf
- [15] Ashley, Susan, and Sybille Frank. "Introduction: Heritage-Outside-In." *International Journal of Heritage Studies* 22, no. 7 (2016): 501-503. <https://doi.org/10.1080/13527258.2016.1184704>.
- [16] Council of Europe. *Recommendation of the Committee of Ministers to Member States on the European Cultural Heritage Strategy for the 21st Century*. 2017. Accessed December 2, 2024. <https://rm.coe.int/16806f6a03f>.
- [17] Smith, Laurajane. *Uses of Heritage*. London: Routledge, 2006.
- [18] Freire, Paulo. *Pedagogy of the Oppressed*. New York: Seabury Press, 1970.
- [19] Häyrynen, Maunu. "Cultural Heritage and Participatory Governance." In *Heritage Is Ours: Citizens Participating in Decision Making*, edited by Anna-Maija Halme, Tapani Mustonen, Jussi-Pekka Taavitsainen, Suzie Thomas, and Astrid Weij, 12–17. Turku: Europa Nostra Finland, 2018.
- [20] Graham, Brian, Greg Ashworth, and John Tunbridge. *A Geography of Heritage: Power, Culture and Economy*. London: Arnold, 2000.
- [21] Adler, Richard, and Judy Goggin. "What Do We Mean by Civic Engagement?" *Journal of Transformative Education* 3, no. 3 (2005): 236–253. <https://doi.org/10.1177/1541344605276792>.

Kultūru 06 ritmi pasaulinė pabėgėlių diena

Organizatorai

ARtoCAPE

Pagrindinis partneris

UMFGR